

ВАЖЛИВІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

IMPORTANT THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF MODERN PSYCHOLOGY

У статті представлено стислий опис здійсненої авторами рукопису класифікації особливої, незалежної від етнічного походження, групи мов світу за їх функціями, що реалізуються в мовленнємовній діяльності людей.

Однією з теоретико-методологічних позицій здійсненої класифікації є запропонований у цьому контексті функціонально-психолінгвістичний підхід, який передбачає урахування у класифікаційній системі не суспільних функцій мови, а індивідуально суб'єктивних і особистісних функцій мови в мовленнєвому досвіді людини. Презентовано новий погляд на мову як на біопсихолінгвосоціальне явище, й, відповідно, створюємо передумови для того, щоб з інших теоретичних позицій, зокрема функціонально-психолінгвістичних, підійти до вибору підстав для класифікації етномов за їхніми функціями в індивідуальній мовленнєвій поведінці людини. На думку авторів, такими поняттями і відповідними їм термінами можуть бути словосполучення: 1) «первинно функціональні мови» та 2) «вторинно функціональні мови». Термін «первинно і вторинно функціональні мови» пропонується використовувати для номінації та групування різних назв мов (абстрагуючись від конкретних етнічних мов) за їх функціональною роллю в комунікативно-мовленнєвій діяльності поведінці окремої людини. Отже, якщо підходити до мови як компетентності (здатності) людини породжувати висловлювання, сприймати і розуміти інформацію (психолінгвістичний підхід), то підставою для класифікації мов світу з урахуванням цього підходу виступатимуть функції, які виконує той чи інший різновид етномови в життєдіяльності людини. Відповідно до тих функцій, які виконують етномови в організації психічної активності людини в різноманітних сферах її суспільного життя й соціального буття, можна виокремити як мінімум такі вторинно функціональні мови: державна; офіційна; національна; регіональна; мови національних меншин; рідна мова; між-етнічна мова; мова міжнародного спілкування; міжнародна мова; мова міжнародного спілкування; ділова мова; мова науки. Назви цих різновидів, первинно і вторинно функціональних мов є водночас і номінацією тих функцій, які виконуються цими мовами.

Ключові слова: мова, функціонально-психолінгвістична класифікація мов, первинно

функціональні мови, вторинно функціональні мови, мовна компетентність (здатність).

One of theoretical and methodological positions is the functional-psycholinguistic approach proposed in such context, which provides taking into account non-social functions of language in the classification system, but individually subjective and personal language functions in the human speech experience. In this regard, we present a new view of language as a biopsycholinguo-social phenomenon and, accordingly, create the preconditions for other theoretical positions, including functional-psycholinguistic ones, to approach the choice of the grounds for classifying ethno-languages according to their functions in individual human speech behavior. In our opinion, such concepts and corresponding terms can be phrases: 1) "primary functional languages" and 2) "secondary functional languages". The term "primary and secondary functional languages" we propose to use to nominate and group different names of languages (abstracting from specific ethnic languages) according to their functional role in the communicative and speech activity and behavior of an individual.

Thus, if we consider language as a person's competence (ability) to generate utterances, perceive and comprehend information (psycholinguistic approach), then the basis for the classification of the world's languages, based on this approach, will be the functions performed by a one or another kind of ethno-language in the human life. In accordance with the functions performed by ethno-languages in organizing the human mental activity in various spheres of the social life and social existence, it is possible to distinguish at least the following secondary functional languages: state; official; national; regional; languages of national minorities; native language; interethnic language; the language of interethnic communication; international language; the language of international communication; the language of business; the language of science. The names of these types of primary and secondary functional languages are at the same time the nomination of those functions that are performed by these languages.

Key words: language, functional and psycholinguistic classification of languages, primary functional languages, secondary functional languages, linguistic competence (ability).

УДК 159.9+81'23
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.25.7>

Калмикова Л.О.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Харченко Н.В.

д.психол.н., професор,
професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти,
завідувач лабораторії
«Психолінгвістика розвитку»
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Мисан І.В.

к.пед.н., доцент,
доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Однією з найважливіших теоретико-методологічних проблем сучасної психології є проблема обґрунтування й упровадження психолінгвістичного підходу до класифікації мов світу.

Із розвитком психолінгвістичної науки починаючи з 50-років ХХ ст. виникають можливості для створення нової функціональної класифікації мов світу. Мовленнєвомовна здатність людини, функції мов світу в її індивідуальній повсякденній комунікативній практиці постають у центрі такої функціональної класифікації.

Отже, функціонально-типологічна класифікація мов, за якою розподіл мов світу здійснювався за певними таксономічними рубриками відповідно до кількості виконуваних ними суспільних функцій, змінюється на психолінгвістичну класифікацію. Підставою для групування мов стають індивідуальні, суб'єктивні, особистісні функції цих мов у мовленнєвій поведінці людини. **Функціонально-психолінгвістичні підстави** для класифікації мов світу – це новітня психологічна реальність

у науці. Вивчення цього феномена створює передумови для зручного й комфортного використання людиною різних видів поліфункціонально зорієнтованих мов задля досягнення індивідуально значущих для неї конкретних комунікативно-мовленневих цілей і реалізації її певних мовних цінностей. Це стосується як суб'єктів усього сучасного полілінгвального світу, так і суб'єктів окремого, особливо поліетнічного й полікультурного, суспільства.

Психолінгвістична парадигма в класифікації мов за їх функціонально психосоціальною спрямованістю дає змогу не лише представити в новому ракурсі проблеми психології мовлення, а й створити передумови та умови для максимальної вербальної гармонізації планетарного соціуму, його еволюції завдяки пересмисленню підстав для класифікації мов світу і розумінню мовленнєвої здатності людини як основи для виділення різних функціонально зорієнтованих мов, досягти «доцільної комунікації» (за О.О. Леонтьєвим) [9], забезпечивши умови для реалізації мовних прав і свобод кожної людини.

У запропонованій нами класифікації пропонуються раніше невідомі у психології і лінгвістиці психолінгвістичні підстави для групування мов світу, згідно з якими можна виокремити різнофункціональні види мов: природну і штучну мови; державну; офіційну; національну; регіональні мови; мови національних меншин; рідну мову, міжетнічну мову; міжнародну мову; ділову мову; мову міжнаціонального спілкування; мову міжнародного спілкування; мову науки; мову спеціальності та інші за сферами їх функціонування в комунікативно-мовленнєвому досвіді кожної людини як в окремих країнах, так і в світовому масштабі незалежно від тієї чи іншої конкретної етнічної мови.

Тому під *сферою* реалізації мов, закладеною в основу їх функціонально-психолінгвістичної класифікації, розуміємо ролі функціонально-зорієнтованих мов у процесах мовленнєвої комунікації людини.

У зв'язку із цим ми презентуємо новий погляд на мову людини як на *біопсихолінгво-соціальне* явище й, відповідно, створюємо передумови для того, щоб з інших теоретико-методологічних позицій, зокрема функціонально-психолінгвістичних, підійти до вибору підстав для класифікації етномов за їхніми функціями в її індивідуальній мовленнєвій поведінці. Мови світу, які останнім часом виконують багатоманітні функції в дискурсі кожного індивіда, потребують оформлення в самостійне психолінгвістичне поняття та виділення його в окрему групу за певними таксономічними рубриками відповідно до кількості виконуваних ними функцій у психолінгвістичному світі конкретної людини. На нашу думку,

такими поняттями і відповідними їм термінами можуть бути словосполучення: 1) «первинно функціональні мови» та 2) «вторинно функціональні мови» [7]. Первинно функціональні мови – це мови, які за станом еволюції в онтогенезі, філогенезі та соціогенезі виконують у мовленнєвій поведінці членів того чи того суспільства лише когнітивні, комунікативні та пов'язані з ними інші функції, необхідні для спілкування, розвитку та повноцінного існування людей у соціумі в межах певного етносу. Вторинно функціональні мови здебільшого багатфункціональні. Вони за станом розвиненості спроможні бути поліфункціональними, виконуючи різні функції, наприклад міжнародної мови, метамови, наукової мови, державної мови, міжетнічної мови тощо. Будь-якій вторинно функціональній мові властиві також функції і первинно функціональної мови.

До цього часу термін «функціональна мова» використовувався лише в контексті кібернетики як мова, яка підтримує та заохочує програмування у функціональному стилі. Ми пропонуємо використовувати термін «*первинно і вторинно функціональні мови*» для *номінації та групування різних назв мов (абстрагуючись від конкретних етнічних мов) за їхньою функціональною роллю в комунікативно-мовленнєвій діяльності і поведінці окремої людини*.

Отже, якщо підходити до мови як компетентності (здатності) людини породжувати висловлювання, сприймати і розуміти інформацію (*психолінгвістичний підхід*), то підставою для класифікації мов світу з урахуванням цього підходу виступатимуть *функції*, які виконує той чи той різновид етномови в життєдіяльності людини. Тому класифікація мов може відбуватися не лише за соціолінгвістичними чи етнічним (англійська, німецька, російська та ін.) параметрами, а й за загальнолюдським – *функціонально-психолінгвістичним* критерієм.

Відповідно до тих функцій, які виконують етномови не в соціумі у цілому, а в організації психічної активності окремої людини в різноманітних сферах її суспільного життя й соціального буття виокремлюємо як мінімум такі вторинно функціональні мови: а) державну; б) офіційну; в) національну; г) регіональну; г) мови національних меншин; д) рідну мову; е) міжетнічну мову; є) мову міжнаціонального спілкування; ж) міжнародну мову; з) мову міжнародного спілкування; и) ділову мову; і) мову науки; ї) мову філософії [22]. Назви означених різновидів первинно і вторинно функціональних мов є водночас і номінацією тих функцій, які виконуються ними у мовленнєвій практиці людини. Ці та інші не названі в даному контексті види мов світу є багатфункціональними та можуть бути об'єднані в одну типологічну групу за *вищими психічними функціями*, що

доконуються засобами означених різновидів мов у житті людей і в різних видах їхньої діяльності її суб'єктів незалежно від країни та тієї чи тієї етнічної мови [7]. До вищих психічних функцій у психолінгвістиці відносять вербальне сприймання, уявлення, мислення, уяву, пам'ять, їх образи – провідні «наскрізні» (Л.М. Веккер) [3] психічні процеси, динаміка яких відбувається через реалізацію мовлення засобами природних мов і завдяки тим функціям, які ситуативно виконуються цими мовами в життєдіяльності суб'єктів.

Отже, однією з теоретико-методологічних позицій здійсненої класифікації є запропонований у цьому контексті функціонально-психолінгвістичний підхід, який передбачає врахування у класифікаційній системі не суспільних функцій мови, а індивідуально суб'єктних і особистісних функцій мови в мовленнєвому досвіді людини. Презентовану нами функціонально-психолінгвістичну класифікацію мов визначаємо як особливу – індивідуально зручну й комфортну для вживання кожною людиною функціональну групу мов світу, в основі якої – сфери реалізації цих мов у психолінгвальному світі їхніх носіїв.

Отже, метастатті – представитистислий опис здійсненої авторами статті класифікації особливої, незалежної від етнічного походження, групи мов світу за їхніми функціями, що реалізуються у мовленнєвій діяльності людей.

Аналіз різновидів мов світу, здійснений за принципом виконання кожною з них певних функцій у мовленнєвій поведінці людей у соціумі та їхній взаємодії в окремому суспільстві й світі у цілому, дав змогу з'ясувати, що: різні види мов, об'єднані за їх функціональним призначенням, є сьогодні сферою інтересів науковців, які представляють різні галузі науки, зокрема серед цих наук провідну роль відіграє психологія, з позицій якої здійснюємо наступну характеристику мов світу, об'єднаних у психолінгвістично-функціональну групу.

Будь-яка лінгвокласифікаційна система ґрунтується на *розмовних мовах*, які є *живими* і належать певній мовній спільноті. Живі мови систематично й постійно використовуються у спілкуванні. Вони, будучи живими, зазнають певних змін під час їх використання. Для розмовних мов має значення факт їх уживання в даний час, а не те, скільки за чисельністю людей користується ними. Розмовні мови – це *природні звукові* мови. *Натуральні* або *природні* мови – це мови спілкування на відміну від формальних мов та інших знакових систем. Їхня граматики й словники визначаються лише практикою застосування і не завжди формально зафіксовані. *Натуральні* мови ніколи не створюються цілеспрямовано. Вони є справжніми, оригінальними, природними. Живу натуральну мову називають звуковою через те, що

вона виникла стихійно в людському суспільстві як система дискретних звукових знаків, що постійно розвиваються. Звукова мова сприймається на слух і є засобом комунікації. Звук у натуральних мовах виступає «матерією» мови, тими цеглинами, з яких утворюється жива, функціонуюча в мовленні людини мова.

Штучні мови створюються в синтетичний спосіб для передавання будь-якої специфічної інформації (мови програмування, нотна грамота, азбука Морзе, цифровані системи, есперанто, жаргон та ін.). Деякі мови знаходяться на перетині штучності й природності (ретрогерманська мова у Швейцарії, чеська мова та іврит – відроджені мови). На противагу натуральній (звуковій) мові письмова мова є в певному сенсі штучною мовою, своєрідним кодом вже існуючих у свідомості людини живих звукових кодів. Отже, звукова мова є першим кодом – вербальним еквівалентом предметів і явищ, зв'язків між ними, заміником існуючих подій і ситуацій, а писемна мова – кодом кодів.

Класифікаційні схеми, побудовані на розмовних мовах, охоплюють не тільки живі мови, а й ті, що знаходяться під загрозою зникнення, а також мови, що зникли (вимерли). Передбачувана кількість розмовних мов коливається в межах від 3 000 до 10 000. Є мови, на яких говорять кілька спільнот, але ці мови до цього часу залишаються незначеними. Окремі живі мови мають різні назви в різних культурах, і є такі, що не мають назв узагалі. Інколи те чи інше суспільство використовує термін «діалекти» як синонім слова «мова». В окремих національних спільнотах ім'я використовується для позначення мовної групи або однієї мови. Кілька мов мають форми знаків і є мовами жестів. Деякі з живих мов мають системи письма [16]. За такої кількості й різноманітності розмовних мов їх класифікація стає дедалі значно складнішою.

Подальший зміст цієї статті відображає реалізований задум авторів здійснити спробу класифікувати різні види мов світу з вибором нових, раніше невідомих у психології підстав їх поділу. Такою підставою виступили психолінгвістичні функції мов у комунікативно-мовленнєвій діяльності людини у суспільстві. Родовим поняттям у даному разі виступає термін «функціональні мови», який охоплює суму членів класифікації – різновидів мов, які дорівнюють обсягу цього родового поняття.

У «Коментарі до Конституції України» (1998 р.) задекларовано, що державною мовою прийнято називати визнану Конституцією або законом основну мову держави, обов'язкову для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо. В «Українська мова: енциклопедія» [12] зазначається, що *державна мова* – закріплена традицією або законодавством мова,

вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

Уважається, що державна мова – це правовий статус певної етнічної мови; її вживання обов'язкове в офіційних документах і загалом у публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо). Державна мова постає як мова національності, яка самовизначилася як найпоширеніша в даній полілінгвальній державі й притаманна більшості населенню та є для нього рідною. Проте не у всіх громадян – носіїв мови державна співпадає з рідною. Цей феномен неспівпадання мов в окремих тоталітарних державах і державах, схильних до прояву радикальних націоналістичних тенденцій, викликає бурхливі дискусії, суперечки в парламентах, у мас-медіа, серед політиків і просто громадян. Основні протистояння стосуються того, скільки має бути державних мов, яка сфера їх функціонування, в яких співвідношеннях державна мова має бути з іншими етнічними мовами громадян держави та ін. Це ті злободенні питання, які турбують людей у зв'язку з порушенням їхніх мовних прав і свобод. При цьому висловлені в дискусіях судження окремих політиків здебільшого не містять необхідної аргументованості й обґрунтованості, мають суб'єктивний і емоційний характер і, як правило, є вираженням політичної доцільності окремих політичних партій. У мовних питаннях мають також місце і чинники політичної культури, самосвідомості й уподобань самих громадян тих чи інших держав.

Отже, державну мову розглядають передусім як мову конституції даної країни, а тому вважається, що держави, які не мають кодифікованої конституції, не мають і державної мови.

Для прикладу зазначимо, що Швейцарія – країна чотирьох державних мов (німецька, французька, італійська, ретороманська). Наявність у Швейцарії чотирьох національних і чотирьох державних мов не означає, що по всій території країни кожний місцевий мешканець говорить одночасно на всіх чотирьох мовах. Здебільшого у межах конкретної території домінує одна з чотирьох мов. На побутовому рівні практично скрізь використовуються місцеві діалекти, які значно відрізняються від «високої писемної німецької». Швейцарія – оплот європейського нейтралітету, позаблокова держава. У різних її кантонах використовується та чи інша національна мова як державна. Різні державні мови не є причиною розпаду цієї країни на окремі частини через збалансовану мовну політику, яка передбачає однаково поважне ставлення до всіх мов, ураховує думку меншості й дає змогу вирі-

шувати багато питань на місцях, а не з федерального центру. Конституція Швейцарської Конфедерації закріплює чотири мови як національні державні (handessprachen). Ці чотири мови є й офіційними на рівні Конфедерації (ст. 70 Конституції Швейцарії «Мови»).

У Канаді англійська і французька мови визнані Конституцією Канади як «офіційні». Усі закони на федеральному рівні зобов'язані прийматися як англійською, так і французькою мовами. Це ж стосується і послуг федеральних органів: вони мають бути доступні обома мовами. У Канаді функціонує значна кількість мов корінного населення, мов емігрантів і діалектів, які виникають у цій країні, а також гібридних мов. Із 1960-х років законодавством, соціальною політикою і спеціальною термінологією в Канаді підкреслюється її мультикультуралізм і зростає кількість мов, які підтримуються державою, місцевими адміністраціями та приватними ініціативами. Принципи канадської двомовності захищені статтями 16–23, прийнятими у 1982 р. Канадською Хартією (Canadian Charter). Громадяни Канади говорять на 25 найбільш поширених мовах. На рівні провінцій і територій проводиться власна мовна політика в галузі освіти й діловодства. Тільки одна провінція (Нью-Брансвик) є офіційно двомовною. Усі три території Канади проголосили офіційними кілька мов.

Суперечки про те, чи потрібна англійська мова як єдина державна мова, продовжуються у США протягом багатьох років, проте відповіді на це запитання не знайдено. Ще в XVIII ст. Джон Адамс пропонував Континентальному конгресу США прийняти англійську мову як державну. Така пропозиція отримала вердикт «антидемократичної й такої, що представляє загрозу для свободи особистості». Дебати із цього приводу тривають протягом багатьох років, але відповідь і дотепер не знайдена. Незважаючи на це й на те, що у США іспаномовних громадян близько 50%, у 27 штатах (із 50) англійська мова прийнята як офіційна. У США спілкуються на 322 мовах, 24 із них «ходять» по всіх штатах. Надання статусу державної мови одній із мов обмежило б права повноправних громадян, які не володіють англійською. Для підтримки цих громадян написано «Акт про громадянські права 1964 року» (The Civil Rights Act of 1964).

У тих 27 штатах США, де англійська мова визнана офіційною, громадянам необхідно підпорядковуватися положенням «Акту про громадянські права 1964 року», згідно з яким уся важлива документація має бути написана на всіх мовах тих громадян, які отримують будь-які привілеї від уряду. Окрім того, цей документ уже багато років прописує вимоги, щоб усі суспільні економічні організації, які отримують підтримку від держави, здійснювали доку-

ментообіг усіма мовами своїх клієнтів. Отже, відмінності між державною і офіційною мовами лежать передусім у конституційній площині та в їх федеральному або територіальному статусі. Термін «офіційна мова», як правило, відносять не до мови, що використовується громадянами, а до уряду країни; це мова, на якій публікуються акти органів міжнародних і наднаціональних організацій і які визнаються автентичними; мова, котра може офіційно використовуватися в державних органах або органах місцевого самоврядування поруч із державною і на якій громадяни мають право звертатися у відповідні органи.

У деяких країнах згідно з їхніми конституціями допускається паралельне вживання термінів «державна мова» та «офіційна мова» (Білорусь, Канада, Фінляндія, Швейцарія). В Україні, згідно з Конституцією, допускається вживання лише терміна «державна мова».

«Офіційна мова» – поняття, споріднене з поняттям «державна мова», але не є його синонімом. Проте в деяких авторів ці поняття розглядаються в одному – рівноцінному значенні. В «Оксфордському путівнику англійської мови» (Oxford Companion to the English Language) [25] офіційну мову (Official Language) держави відносять до мови, яку використовують в уряді (судова система, законодавча влада, адміністрація) [там само, с. 722]. У «Кембриджському словнику» (Cambridge Dictionary) зазначається, що *офіційна мова* – «мова або одна з мов, яка прийнята урядом країни, викладається в школах, використовується в судах тощо» [17]; офіційна мова як виражальний засіб народу «...не може бути змінена жодним законом» [23].

Існують офіційні мови ЄС і офіційні мови ООН. У доповіді «Спеціальний Євробарометр 386: європейці та їх мови» (2012) (Special Eurobarometer 386: Europeans and their Languages) [24] зазначено, що *офіційними мовами ЄС* є 23 мови, якими написано тексти засновницьких договорів ЄС. Статус офіційної мови передбачає, що: 1) нормативно-правові акти, інші офіційні документи ЄС мають бути надруковані усіма 23 мовами; 2) громадяни ЄС мають право звертатися усно чи надсилати письмові запити або скарги до всіх інституцій ЄС однією з офіційних мов та отримати відповідь тією мовою, яку вибрали для звернення. Сьогодні офіційними мовами ЄС є 24 мови (EU official website). Офіційні мови ООН – шість етнічних мов, які організація використовує під час проведення міжурядових засідань і у своїх документах: англійська, арабська, іспанська, китайська, російська та французька. У Секретаріаті використовують дві робочі мови: англійську та французьку. Виступ на офіційному засіданні син-

хронно перекладається на інші офіційні мови відповідного органу усним перекладачем ООН. Крім того, німецька мова має статус «мови діловодства» (UN official website) [26].

Національна мова – мова соціально-історичної спільноти людей, спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільність регіональної території, культури, побуту, економічного життя та ін.) характеризує ментальність конкретної нації. Національна мова виявляє постійну тенденцію до етнічної єдності й обов'язково має свою літературну форму існування. Національна мова – це мова, яка формально або фактично пов'язана з певною групою людей, які займають певну територію; вона може представляти, наприклад, ідентифікацію нації або місце проживання. Національна мова не завжди є офіційною мовою країни. Існують випадки, коли нація знаходиться в ситуації, яка не дає змоги взагалі визначити будь-яку офіційну мову, оскільки в неї немає своєї держави (курди, чероки). Але у таких націй є своя національна мова. Деякі національні мови мають статус офіційної в одній країні, та позбавлені такого статусу в іншій, наприклад офіційними мовами Мальти є мальтійська й англійська, а національною – лише мальтійська; у Фінляндії дві офіційні мови – фінська і шведська, а на її території проживають саами, в яких саамська мова є національною.

Національні мови виникають у процесі їх розвитку, мають кілька форм існування: літературну (усну й письмову), розмовно-просторічні різновиди та діалекти. Термін «національна мова» – позначає мову соціально історичної спільноти людей – стоїть у ряду понять «родовий діалект (мова)», «мова народності», «етнічна мова». Це також засіб писемного й усного спілкування. Національна мова утворюється в період становлення народності в націю – історичну спільність людей, що характеризується спільністю мови й території. Національна мова будь-якої держави, як правило, є її державною мовою. Можливе існування двох і більше мов у однієї нації, як це має місце в Люксембурзі, де люксембурзька, французька й німецька мови є національними.

Національна мова не дорівнює літературній мові, оскільки містить у собі крім кодифікованої мови ще й розмовне мовлення, народні діалекти, жаргони [10].

Можливі варіанти, коли дві й більше націй мають одну національну мову, наприклад у США, Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії, де англійська мова (її національні варіанти) є національною. Національна мова якої-небудь держави здебільшого є її державною. Національна мова створюється народом і обслуговує його в різних поколіннях. У своєму розвитку національна мова проходить кілька

стадій і залежить від ступеня розвитку етносу. На ранніх стадіях становлення етносу утворюється племінна мова, потім – мова народності і, нарешті, національна.

Регіональні мови використовуються громадянами держави в межах певної її території: області, краю, штату, федерального округу, провінції, кантону, муніципалітету, району, села або інших адміністративно встановлених регіонів держави поруч з офіційною або державною мовою, які діють на території всієї держави. Офіційний статус регіональної мови закріплений у законодавстві одного або кількох адміністративно-територіальних суб'єктів. Це, як правило, менша за чисельністю група людей, аніж решта громадян цієї держави. У різних країнах географічні території, на яких використовується та чи інша регіональна мова, охоплює достатню кількість осіб, щоб здійснювати різні заходи щодо охорони й розвитку цих мов із боку держави. У деяких країнах регіональні мови мають одинично й статус офіційних мов. Регіональна мова здебільшого не поширюється на діалекти офіційної мови (мов) держави і на мови мігрантів. «Європейська хартія регіональних мов і мов національних меншин» (1992) (European Charter for Regional or Minority Languages) [20] проголосила принцип визнання регіональних мов як «засіб відображення культурного багатства». Визнання регіональних мов пов'язане з демографічними, лінгвістичними й політико-економічними проблемами і тому не завжди відбувається безпроблемно та несуперечливо. Є випадки, коли понад 30% населення території розмовляють певною національною мовою або етнічна мова знаходиться на межі зникнення, але і в таких випадках ці мови не мають офіційного статусу. Є випадки, коли офіційна мова однієї держави є регіональною в сусідніх із нею прикордонних регіонах іншої держави через ті чи інші історичні причини. Статус регіональної мови надається з метою збереження своєрідних рис у діалектах офіційної мови для підтримки мовної й туристичної привабливості, підкреслення культурної самобутності, наприклад валлонська мова, галло, провансальська мова, шотландська, шірандська, фризська, кантонська, баскська, серболужицька тощо.

Мови національних меншин розглядаються як такі, що поширені серед населення країни (окрім державної) і не є мовами її корінних народів. Як знакові системи й спосіб внутрішньогрупового спілкування громадян, які є представниками національних меншин у поліетнічній країні, мови національних меншин виступають засобом як збереження, так і розвитку ідентичності, виконуючи ментально-культурну функцію. «Рамковою конвенцією Ради Європи» (1995) (Framework Convention

for the Protection of National Minorities) [21] та «Європейською хартією регіональних мов або мов національних меншин» (European Charter for Regional or Minority Languages) [20] передбачено захист мовних прав, використання рідних мов, гарантування вільного розвитку мов національних меншин та унеможливлення їх зникнення. Представники певної етнічної групи, які мешкають на території держави й є її громадянами, але не належать до корінного етносу, усвідомлюють себе національною общиною та об'єктивують свою етнічну мову як рідну, рефлексують її як засіб збереження своїх специфічних рис і своєї культури. Через свою етнічну мову представники нацменшини намагаються підтримувати свою ідентичність і надавати їй більш яскравого вираження, виявляють почуття національної самосвідомості й спільності між собою [20].

Рідна мова у психолінгвістичному сенсі – це та мова, якою дитина вимовила свої перші слова [9]. Відтак у неї вперше почали виформовуватися в корі головного мозку засобами цієї мови перші нейронні зв'язки і нейронні мережі. О. Козінцев пише: «...мова ніби блукає по корі, вибираючи, залежно від обставин, де їй «укорінитися». У маленьких дітей утрата навіть більшої частини лівої півкулі не перешкоджає засвоєнню мови» [8, с. 41–42]. Унікальна карта локалізації мовно-мовленнєвих функцій людини представлена у праці Н. Лях [11]. Обговорення локалізацій цих функцій у корі головного мозку також міститься в працях В.Л. Дегліна [5], Т.В. Чернігівської [13; 14], Т.В. Чернігівської та В.Г. Дегліна [15].

Рідна мова за національною ознакою її носія не завжди співпадає з державною мовою, через що нерідко виникають або суперечки між політиками щодо обов'язкового навчання дітей державною мовою, або несприйняття громадянами, як, наприклад, у деяких регіонах України окремих положень Закону «Про повну загальну середню освіту» (16.01.2020) про переведення цих дітей на навчання державною мовою. Дитині, яка розмовляла до середньої школи рідною, не українською мовою, важко відразу навчатися українською мовою, на що є природні психофізіологічні, нейролінгвістичні причини, а саме: несформованість у дитини мовно-мовленнєвих нейронних мереж, багаторівневої організації та сенсорної корекції рухових процесів. Адже мовлення, крім усіх його когнітивних, комунікативних, лінгвістичних та інших функцій, є передусім достатньо складним психодинамічним процесом. Багаторівнева організація рухової мовленнєвої функції, зазначає Н.О. Бернштейн, – це результат довготривалої еволюції – як у філогенезі, так і в онтогенезі [2]. Тому перехід дитини в навчання на нерідну для неї

мову водночас стає надзвичайно психологічно й психофізіологічно болісним, а засвоєння предметів нерідною мовою – найчастіше непродуктивним.

Спорідненим із поняттям «рідна мова» і близькими за змістом до нього функціонально є поняття «природна мова», яка трактується як мова, що використовується насамперед для спілкування людей. Вона не створюється цілеспрямовано; її функції – комунікативна і метамовна. За своєю структурною складністю природна мова є найскладнішою з усіх знакових систем. Етнічність природної мови виступає однією з її властивостей, яка проявляється у невід'ємному й двосторонньому зв'язку з етносом. Природна мова є основним та історично первинним засобом спілкування. Вона являє собою систему знаків і позначень, що виникла еволюційним шляхом як звукова мова. Як у філогенезі, так і в онтогенезі виникнення мови починається зі звуків як матеріальних носіїв мовлення людини. Тому рідну мову, яку дитина засвоює з народження, можна у цьому сенсі назвати природною мовою.

Штучні мови – це спеціалізовані мови, в яких мовні одиниці були спеціально розроблені для втілення певних цілей. Цілеспрямованість цих мов відрізняє їх від природних мов. Штучні мови ще називають несправжніми мовами. Існує більше тисячі таких мов. Причини їх створення такі: полегшення людського спілкування, надання художній літературі додаткового реалізму, лінгвістичні експерименти, комунікація у вигаданому світі, мовні ігри тощо. Вираз «штучна мова» використовується і для номінації планових мов для спілкування людей, щоб уникнути зневажливого відтінку слова «штучний», який є в деяких мовах.

Розрізняють такі види штучних мов: мови програмування і комп'ютерні мови; інформаційні мови; формалізовані мови; міжнародні допоміжні мови (планові); мови неіснуючих народів; мови для спілкування з позаземним розумом; філософські і логічні мови (ложбан, токинона, ілакт); допоміжні мови (есперанто, міжслов'янська мова, Лінгва франка та ін.). Найпоширенішими у світі визнані такі штучні мови, як есперанто, інтерлінгва, волапюк, логлан, соль-ресоль, іфкуіль, токіпона, клінгенська мова, теги.

Планова мова означає набір правил, що відносяться до природних мов, із метою її уніфікації (стандартизації). У цьому сенсі навіть природні мови можуть розглядатися як штучні. Такі мови, як латинь і санскрит, ґрунтуються на правилах кодифікації природних мов. Такі правила є усередненим варіантом між природною еволюцією мови та її конструюванням через формальний опис. У зв'язку зі зменшенням ролі латині у світі у XVII–XVIII ст. почала зароджуватися ідея створення нової мови міжнародного спілкування. Спочатку це були

переважно проекти раціональної мови, пізніше з'явилися проекти за зразком і матеріалом живих мов на кшталт «універсалглот» (Jean Pirro), «воланюк» (Johann Schleyer). Найвідомішою штучною мовою стала мова есперанто, яка поширювалася й об'єднувала навколо себе багатьох прибічників міжнародної мови.

Есперанто – штучна міжнародна мова, яку створив польський лікар Ludwik Zamenhof (1887). Ця мова відзначається простотою словотворення й граматики, побудованої за принципами аглютинації, має практичне застосування в різних сферах діяльності (на відмінну від інших штучно створених мов). Інтерлінгва – штучна мова, перший варіант якої був створений у 1908 р. італійським математиком Д. Пеано (Giuseppe Peano), другий – у 1950 р. Міжнародною асоціацією допоміжної мови (International Auxiliary Language Association), яку очолював А. Гоуд (Alexander Gowd). Прибічники штучних мов вважають, що есперанто та інтерлінгва є простішими через відсутність у них дієслів, які є винятками з правил, а також деяких граматичних правил.

Із появою у штучної мови нових носіїв, які вільно володіють нею, мова розвивається і тому втрачає статус штучної.

Міжетнічна мова – функціональний тип мови, що використовується для спілкування між носіями різних мов в умовах обмежених соціальних контактів.

Мова міжнаціонального спілкування – це мова, яка використовується як засіб спілкування представниками різних національностей у межах однієї країни. Це мова-посередник у багатонаціональній країні для взаєморозуміння і взаємодії. Мовою міжнаціонального спілкування здебільшого виступає або державна, або офіційна мова.

Міжнародна мова використовується для комунікації значної кількості людей у всьому світі («мови світового значення» – синонімічна назва). У сучасному світі виділяється до 10 міжнародних мов. Міжнародний статус мають: англійська, китайська, іспанська, французька, арабська, російська, португальська, німецька. Межі між міжнародною мовою й мовою міжнародного спілкування досить розмиті. Під міжнародною мовою може матися на увазі й штучна мова. Ознаками міжнародної мови вважаються такі: 1) велика кількість носіїв мови вважають її рідною; 2) велика кількість комунікантів володіють нею як іноземною або другою; 3) цією мовою говорять у багатьох країнах, на кількох континентах, у різних культурах тощо; 4) у різних країнах вивчається в школі як іноземна; 5) використовується як офіційна мова міжнародними організаціями.

Мова міжнародного спілкування, міжнародна світова мова – мова, яку застосовують для спілкування на міжнародному рівні, вивча-

ють як другу або третю, четверту і т. д. мову, яка здебільшого повністю відсутня в природному мовному середовищі і засвоюється лише в процесі навчання. Мовою міжнародного спілкування вважається та, яка є однією з найпопулярніших мов у світі; якою говорять мільйони людей у різних країнах і щорічно багато хто починають вивчати її, що пов'язане з тенденцією сучасного світу до глобалізації й відповідно до визначення глобальної мови, яка пов'язуватиме людей у всьому світі незалежно від того, чим вони займаються й яка мова у них є рідною. На роль такої глобальної мови в сучасному світі претендує англійська. Вона є основною мовою засобів масової комунікації, інформації та комп'ютерних технологій, мовою бізнесу, мовою телефонних переговорів і офіційної переписки. Англійська мова – одна з мов сучасної культури, мова обов'язкового вивчення в школах. Визначення мови міжнародного спілкування є питанням уніфікації в різних країнах мовної освіти задля спрощення міжнародного спілкування, що має як позитивні результати, так і негативні наслідки. Отже, нині мовою міжнародного спілкування у світі вважають англійську. Проте найбільш поширеною є китайська мова, яка становить 1,3 мільярдів її носіїв, а англійська – менш поширена – лише 600 мільйонів; хінді – 490 мільйонів; іспанська – 427 мільйонів; російська – 267 мільйонів.

Ділова мова – це різновид літературної мови, що має свої засоби вираження, способи номінації й своєрідні засоби виразності. Це не канцеляризми і не штампи. Дотримання норм ділової мови ґрунтується на об'єктивно створеній традиції побудови писемного й усного мовлення відповідно до змісту, що виражається, та обставин. Будь-який вираз у діловій мові базується на традиції, на усталених формах і манерах, наприклад написання заяв та інших ділових паперів. Така усталена форма є доцільною і виправданою в офіційно-діловому спілкуванні. Ділова мова цілком рівноправна з іншими різновидами літературної мови та іншими стилями, відіграючи важливу роль у розвитку літературних мов різних етносів і культур. Ділова мова функціонує у формі усного мовлення (виступи на зборах, засіданнях, прийомах, доповіді державних і суспільних (громадських) діячів) і писемного мовлення (мова законів, указів, постанов, наказів, розпоряджень тощо). Цей різновид мов зі своїми специфічно офіційними функціями «обслуговує» надзвичайно важливі сфери людських взаємостосунків: взаємини між державною владою й населенням, між країнами, між особою та суспільством. Ділова мова виключає будь-яку двозначність і будь-яке різночитання та характеризується своєю приналежністю до певного більш-менш обмеженого кола тем.

Повний запас мовних засобів вираження і способів їх побудови у діловій мові використовується у регламентованому мовленні. Строгість викладу змісту, використання слів у їх прямому значенні, відсутність образності, мінімальна наявність тропів – усе це підкреслює офіційність ділової мови. Відсутність у мовленневих зворотах чогось конкретного й особистого – безособистісного – є відмінною особливістю ділової мови. Означені особливості ділової мови сприяли «цементуванню» в ній традиційно усталених засобів мовного вираження й утворенню усталених комунікативно-мовленневих форм і зворотів висловлювань.

Ділова мова представлена двома різновидами: 1) офіційно-документальною мовою (мова дипломатії, мова законів, указів, постанов); 2) ужитково-діловою мовою (службова переписка, ділові папери у сфері правових відносин і управління).

Мова науки представлена системою понять, знаків, символів. Створюється і використовується тією чи тією галуззю наукового пізнання для отримання, вираження, опрацювання, збереження і застосування знань. Як спеціальна мова конкретних наук використовується певний фрагмент природної мови, збагаченої додатковими знаками і символами. Мова науки відрізняється точністю своїх понять, навіть «житейські» (за Л.С. Виготським) [4] поняття отримують завдяки мові науки значно повніше і точніше, й навіть парадоксальне з огляду на здоровий глузд значення. У мові науки вживаються як поняття природної мови, так і терміни, які відносяться до абстрактних, ідеалізованих об'єктів, до об'єктів, в яких виявляються їхні властивості і зв'язки. Мова науки виступає передусім знаряддям пізнання певної області явищ. Її специфіка визначається як особливостями галузі, що вивчається, так і методами її пізнання. Мова науки здебільшого позбавлена багатозначності термінів, розпливчатості, невизначеності їх змісту, подвійного смислу виразів, семантичної замкнутості та ін. Мова науки як специфічна знакова система слугує матеріальним вираженням отриманих результатів пізнавальної діяльності. Такою системою виступають і природні, й штучні мови. Мова науки здатна передати таку інформацію, яку в окремих випадках неможливо трансформувати засобами природної мови. «Якими б не були тлумачення тих чи інших особливостей мови науки, вона передбачає загальну значущість, безособовість та інтерсуб'єктивність. Більш проблематичні, хоча також вельми характерні, такі особливості мови науки, як її універсальність, безоціночність, незаангажованість» [1].

У межах цієї статті, зрозуміло, неможливо схарактеризувати всі існуючі в сучасному світі різновиди функціональних мов, які виконують

специфічні для кожної з них функції. Проте на матеріалі окремих функціонально зорієнтованих видів мов уперше здійснено спробу об'єднати функціонально різні види мов світу в одну групу за критерієм їхньої ролі в нейролінгвістичній, психолінгвістичній і психосоціальної сферах буття людства, представивши мови світу за функціонально-психолінгвістичною класифікацією як біопсихолінгво-соціальної систему, а також змінити статусне положення існуючих функціональних класифікацій мов.

Усі вище означені та не згадані у цьому контексті різновиди мов, що «розкидані» по різних науках, описуються з позицій їхніх «власних» наукових інтересів відповідно до предметів дослідження та згідно з існуючими у цих науках методами розв'язання наукових проблем. Із розвитком цивілізації закономірно виникатимуть інші різновиди мов, які відрізнятимуться від уже відомих своїми новими функціями, відображаючи нові мовні реалії, функціонально важливі для вирішення комунікативних проблем у соціумі як у межах окремої держави, так і в планетарному масштабі, під час урахування факторів дво- або багатомовності, міжнародних відносин, освіти, культури, своєрідності національного складу, ролі мов у громадському житті, громадської позиції носіїв мов, сім'ї, науки, галузевих сфер, конкретної мовної ситуації в різних країнах, мовної політики в державі і світі тощо.

Наукою, яка має презентувати теоретико-методологічні засади для науково обґрунтованого їх об'єднання в одну групу за їх важливими функціями в житті людини, є психологія, а психолінгвістика, предметом вивчення якої виступають мовленнєвомовні феномени індивіда, особистості людини, процеси оволодіння і володіння мовою, внутрішні й зовнішні мовні генеративні системи та багато інших важливих людинознавчих психолінгвістичних проблем, – здійснити безпосередню класифікацію мов світу, функціонально зорієнтованих на вирішення психолінгвальних проблем людини. Адже мова в будь-якій її функції – це передусім *інструмент «мовленнємислення»* (Л.С. Виготський) [4], *«надбання людини, засіб її існування в соціумі»* (О.О. Залевська) [6], *«сузір'я когнітивних здібностей»* (N. Enfield) [19], *«біологічний об'єкт»*, *«біолінгвістична програма»*, *«породжувальний процес, нейронно кодований»* (N. Chomsky) [18].

Феномен «первинно і вторинно функціональні мови» не може вивчатися у відриві від психолінгвістичного розвитку людини, поза її психікою і багатоманітною і багатокомпонентною її активністю у соціумі. Тому ми розглядаємо всі різновиди *функціонально-центрованих мов* у двох значеннях: 1) у вузькому значенні – як *біосоціальний феномен*, закладений генетично й розвинений в онтогенезі соціально;

2) у широкому значенні – як *біопсихолінгво-соціальний об'єкт*, що представлений своєрідними індивідуальними мовними засобами екстерналізації та інтерналізації під час вираження інтенцій у процесі генерації висловлювань та їх сприйманні і розумінні.

Мова ототожнюється у психологічних і психолінгвістичних її тлумаченнях із мовленням людини, її здатністю використовувати у висловлюваннях засоби мови, спілкуватися, користуючись звуковими й писемними кодами (знаками). Отже, і класифікацію мов світу здійснюємо виходячи насамперед не з позицій потреб суспільства, а з потреб людини в мові в процесі її життєдіяльності у соціумі. Тому перевага функціонально-психолінгвістичної класифікації мов світу над традиційною – функціонально-соціальною – класифікацією є очевидною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анкин Д.В. Прологомены к семиотике философии. Екатеринбург : Изд-во Уральского государственного университета, 2003.
2. Бернштейн Н.А. О построении движений. Москва : Книга по Требованию, 2012.
3. Веккер Л.М. Психика и реальность. Единая теория психических процессов. Москва : Смысл, 1998. 685 с.
4. Выготский Л.С. Психология. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 1008 с.
5. Деглин В.Л. Функциональная асимметрия – уникальная особенность мозга человека. *Наука и жизнь*. 1975. № 1. С. 104–115.
6. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику ; 2-е изд. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2007.
7. Калмикова Л.О., Харченко Н.В., Мисан І.В. «Я-мова» і.е. «Індивідуальна мова»: проблема функціональної генералізації. *Psycholinguistics*. 2021. № 29(1). URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/1178>.
8. Козинцев А.Г. Происхождение языка: новые факты и теории. *Теоретические проблемы языкознания*. Санкт-Петербург : Филологический факультет, 2004. С. 35–50.
9. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики ; 2-е изд. Москва : Смысл, 2003. 287 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой, В.А. Виноградова ; 2-е изд. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2002.
11. Лях Н.Ю. Особенности восприятия слов в шуме и функциональная асимметрия мозга : дис. ... канд. психол. наук ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1996.
12. Українська мова : енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського ; 2-е вид. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004.
13. Черниговская Т.В. Зеркальный мозг, концепты и язык: цена антропогенеза. *Российский физиологический журнал им. И.М. Сеченова РАН*. 2006. № 92(1). С. 84–87.

14. Черниговская Т.В. Эволюция языковых и когнитивных функций: физиологические и нейролингвистические аспекты : дис. ... докт. биол. наук. Санкт-Петербург, 1993.
15. Черниговская Т.В., Деглин В.Г. Проблема внутреннего диалогизма (нейрофизиологическое исследование языковой компетенции). *Ученые записки Тартусского университета. Труды по знаковым системам*. 1984. № 17. С. 48–67.
16. *Anthropology* (n.d.). URL: <http://anthropology.iresearchnet.com/classification-of-language/>.
17. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/official-language>.
18. Chomsky, Noam. Some Core Contested Concepts. *Journal of Psycholinguist Research*. 2015. Vol. 44. P. 91–104. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-014-9331-5>.
19. Enfield, Nick. Without social context? (a review of W. Tecumseh Fitch's the evolution of language). *Science*. 2010. Vol. 329. P. 1600–1601. URL: <https://doi.org/10.1126/science.1194229>.
20. European Charter for Regional or Minority Languages (1992). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/148/declarations>.
21. Framework Convention for the Protection of National Minorities (1995). URL: <https://rm.coe.int/16800c10cf>.
22. Kalmykova, Larisa, Nataliia Kharchenko, and Inna Mysan. Philosophy of Language and the Language of Philosophy: a New Approach to Functional Classification of the World's Languages. *Philosophy and Cosmology*. 2020. Vol. 25. P. 89–108. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/8>.
23. Muñiz-Arguelles, Luis. (n.d.) *The Status of Languages in Puerto Rico*. URL: <http://muniz-arguelles.com/resources/The+status+of+languages+in+Puerto+Rico.pdf>.
24. Special Eurobarometer 386: Europeans and their Languages (2012). URL: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_386_anx_en.pdf.
25. The Oxford Companion to the English Language. In McArthur, Tom (Ed.). Oxford – New York : Oxford University Press, 1992.
26. UN official website. URL: <https://www.un.org/>.